

о. Мар'ян Бендза (Варшава)

КНЯЗЬ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ І БЕРЕСТЕЙСЬКА УНІЯ 1596 РОКУ

23 грудня 1595 року в папській резиденції на Лятерані в залі Константина папа Климент VIII у присутності уповноважених „руських” єпископів, Кирила Терлецького та Іпатія Потія, склав свій підпис під буллою “Constitutio super Unione Nationis Ruthenae cum Ecclesia Romana”, що починалася словами „Magnus Dominus et laudabilis nimis”; означало це „укладення” унії між Римокатолицькою Церквою і православною Київською митрополією Константинопольського патріархату в межах Речі Посполитої [14, 217-226]. Реалізація унії випала на долю короля Жигимонта III. Після прокламування унії проунійним синодом у Бересті Литовському 8 жовтня 1596 року, король проголосив 15 грудня 1596 року універсал до руського народу Речі Посполитої, яким схвалив акт унії [14, 388-392]. Таким ось чином понад 600-літня Православна Церква, вірні якої протягом чверті сторіччя становили більшість громадян Речі Посполитої, перестала формально існувати на території під королівською владою. Єдиною легальною „руською” Церквою стає відтоді Церква, що перебуває в унії з Римом. На думку державної влади Церква ця перебирала дотеперішні функції і права належні Православній Церкві. Проявлялося це, між іншим, в тому, що король, як патрон „руської” Церкви, вирішував те, на чю долю припаде єпископська столиця [18, 841]. Головною причиною освітньо-морального занепаду в Православній Церкві були великі зловживання в користанні з „права патронату”, або „права подавання столиць і хлібів духовних” коли королі, польські магнати і взагалі шляхтичі, власники маєтків, в яких знаходились для православної людности церкви і монастирі, роздавали митрополічу і єпископські катедри, становища архимандритів, настоятелів монастирів та парафіяльних церков людям недостойним пастирства, за гроші та за різні вислуги, а можливо й з метою якраз дальшого розкладу „схизматицької” Церкви.

Поведінка короля була віддзеркаленням думки правлячих кіл, які вважали, що всі права та привілеї, що досі належали Православній Церкві, перейшли тепер на уніатську Церкву. Отож конфесія, яка щойно виникла, отримала, згідно з цією думкою, згадані правомочності. Водночас Православ'я немов автоматично позбавлялося цих прав і привілеїв; відтоді воно на території охопленій межами Речі Посполитої могло існувати тільки силою інерції.

Берестейська унія була не лише зламною подією в історії Православної Церкви в державі трьох найчисельніших тут народів – поляків, русинів та литовців, але стала також одним з вагомих елементів її внутрішньої та закордонної політики. Накінута силою церковна унія довела до великого розладу в організаційно суцільній досі Православній Церкві. Зрештою й до сьогодні навколо унії ведуться диспути релігійного, національного та політичного характеру. На конфлікти, які вона викликала, склалися такі чинники: аспірації Апостольської столиці та частини польського єпископату, чернечий орден єзуїтів, політичні інтереси влади польсько-литовської держави та детермінована рядом факторів поведінка декотрих православних єпископів [13, 262].

У XVI столітті віджили ресентименти запропашеного головно латинською Церквою шансу втілення в життя Флорентійської унії. Нова унія не була нічим більше, ніж зв'язковим посиланням на попередню з покладенням в основу булли “*Laetentur coeli*” від 6 липня 1439 року [24, 82].

Користуючись лексикою о. проф. Юзефа Умінського, скажімо, що “навертанням східних віросповідань” на римський католицизм особливо зайнятий був “місійний папа” Григорій XIII (1572-1585) [43, 137, 221]. Саме він у 1573 році покликав до дії Конгрегацію кардиналів у грецьких справах. У 1577 році заснував Collegium Graecum св. Атанасія, завданням якого мало бути, м. ін., “ознайомлювання” греків з наукою латинської Церкви [29, 89; 38, 759]. Заснований у 1540 році орден єзуїтів покликав до життя школи у Солуні, Смирні, Афінах і Константинополі. За короткий час багатьох православних adeptів цих шкіл завербовано в римський католицизм. Не менш вимовним є факт послання на Схід Григорієм XIII нунція Леонарда Абеля, номінального єпископа Сидону, з унійною метою [44, 241].

У Польщі спроби прищеплення флорентійських ухвал завершилися повною невдачею. Пропагатора цієї ідеї київського митрополита Ізидора, учасника Флорентійського собору, дослідник

питання називає “пастирем без овець” [23, 57]. Пора поширення Реформації також не сприяли унійній думці.

На перші більш реальні сліди поновлення задуму здобути православних для Римо-католицької Церкви натрапляємо щойно в період діяльності кардинала Гозія, “стовпа Церкви” в Польщі (+1579). Як зауважує кс. Казімеж Кулак “на самому початку унійна пропаганда велася тільки католицькою стороною і тому була вона в справжньому сенсі католицькою” [40, 21], а головна роль у цій пропаганді належала єзуїтам. Годиться пам’ятати, що діяльність приведеного до Польщі (1564) монашого чину єзуїтів спрямована була вже не тільки проти Реформації, з потреби боротьби з якою й постала Societas Jesu, але передусім, чи теж головно, на боротьбу зі “схизматиками”, на приєднання їх до латинського обряду [19, 229]. Заприязненого з Гозієм кс. Бенедикта Гербеста, що в став у 1571 році єзуїтом, за його ревність у навертанні православних на католицизм назвали у середовищі “апостолом Русі”¹. Вболіваючи над втратою, яка в лоні латинської Церкви сталася внаслідок появи “лютерової секти”, Гербест писав, що цю болісну шкоду можна б направити шляхом навернення на римський католицизм русинів, які живуть у межах Речі Посполитої. До такого висновку дійшов він – як пише – після проведення розмов з православними духовними особами у Львові. Щоб це здійснити католицькі ієрархи та місіонери повинні, на його думку, увійти в контакт з православними владиками, вказуючи їм на їхні помилки, які постали з „їхнього невміння”, і коли б, евентуально, русини погодилися б бути паствою в одній вівчарні під одним пастирем, тоді можна було б дозволити їм зберегти деякі відрубності, як це вже вчинив флорентійський собор [45, 577-578].

Однак особливі заслуги для унійної справи в Речі Посполитій мав співбрат у чині Гербеста, кс. Пйотр Скарґа, автор твору під як же промовистим заголовком “O jedności Kościoła Bożego pod jednym papieżem i o greckim od tej jedności odstąpieniu” (Wilno 1577)² і з присвятою, не без причини, найпотужнішому руському

¹ Прославляв його А. Больонетті, нунцій у Польщі, в листі до кардинала Коменсіса (7.VII.1583). – Ватиканський Архів, Nunziatura di Polonia, т. XX, р. 667.

² Петро Скарґа в вище згаданій книзі не тільки ганив візантійську спадяину русинів, з окрема православну еклезіологію, але також немало посвятив критичних зауваг їх культурно-релігійного самовираження – церковнословянській мові: „До того, дуже ошукали тебе греки, руський народе, що даючи тобі святу віру, не дали своєї грецької мови, тільки звеліли здволюватися цією слов’янською, щоб ти ніколи не прийшов до справжнього розуміння й науки. Є бо тільки ті дві мови,

магнатові, опорі православ'я в польсько-литовській державі, князеві Костянтину Острозькому.

Дещо пізніше, згідно з думкою меморіалу славного Поссевіна з 1581 року, Григорій XIII (про що нижче) засновує проунійну духовну семінарію у Вільнюсі (1582), а також резервує для русинів з Речі Посполитої та з Московської держави, як для майбутніх священників, ряд місць у таких папських семінаріях: Празі, Оломоуці, Відні, Браневі та у згаданому вже Грецькому колегіумі [20, 225-227]. Кс. Ю. Умінський, відомий історик Римо-католицької Церкви, беручи до уваги виникнення у третій чверті XVI століття окрім Вільнюса ряду колегіумів на східних рубежах Речі Посполитої, подає, що служили вони передовсім поширюванню об'єднувальних гасел [43, 184].

Ці тенденції уніфікації під віросповідним оглядом Польсько-литовської держави приховували в собі також виразні розрахунки політичного характеру. Необхідно пам'ятати, що після охоплення в XIV столітті межами Польщі руських земель, а опісля внаслідок грецька й латинська, що на них свята віра поширилася й захипилася по всьому світу, й поза цими мовами ніхто в ніякій науці не може бути досконалий, а тим більше в духовній, в науці святої віри. Це не тільки тому, що інші мови безупинно змінюються й не можуть мати слави людського ужитку (бо не мають своїх певних граматик і словарів, тільки ті дві все однакові й ніколи не змінюються), але також і тому, що тільки в тих двох мовах уфундували науки й їх можна добре перекласти на інші мови. Й не було ще на світі ні не буде жадної академії, ні колегії, де богослов'я, філософія й інші визволені науки могли б учитися й розумітися в іншій мові. Зі слов'янської мови ніколи ніхто не може бути вченим. Авжеж тепер сливе ніхто не розуміє її [церковослов'янську] добре. Бо нема на світі такої нації, котра говорила б нею так, як є в книгах; а також не має та вже й вже не може мати своїх правил, граматик і словарів для викладу. Й тому що ваші попи мусять вдаватися за перекладом до польської мови, коли хочуть щось розуміти по-слов'янськи" [4, 113-114].

Б. Гудзяк, дослідник цієї епохи, зауважує, що Русини на думку Скарги, це „народ без'язиковий, одурений і пропащий" [4, 114]. Мінуло шість століть від часу коли св. Константин та Мефодій ввели в життя величну ідею про навчання віри христової живою мовою. Ввели принцип рівноправності всіх мов у Церкві. Цю величну ідею вони її реально здійснили в Велико - Моравській Державі. Цієї заслуги для слов'янської культури, слов'янській світ їм ніколи не забуде. Римська церква стала на становищі що молитися Богові можна тільки трома „святими" мовами: жидівською, грецькою, та латинською; ніякою іншою мовою молитися не вільно і Бог не вислухає молитви поза цими мовами. Оцю науку Константин назвав „триязичною ерессю". Незважаючи на те, що латинська церква зрозуміла всій блуд, одначе в друрий четвертини 16 віку знайшлась „освічена" людина в Речі Посполитій яка повторила тпязичну ересь (про триязичну ересь [Див. ширше: Огієнко І., Константин і Мефодій. Їх життя та діяльність. – Вінніпег, 1970. – С. 210-243].

двох уній – персональної (1385) та політичної (1569) – Річ Посполита була державою, на території якої православні кількісно переважали над сповідниками латинської Церкви [37, 10]. Ведення в широкому обсязі унійної пропаганди серед православних громадян Речі Посполитої постулював спеціальний посланець Григорія XIII, спритний, ініціативний і заслужений у місійній роботі в Сабавдії та Франції єзуїт А. Поссевіно. Особливо багато уваги присвятив він цій справі під час другого візиту до Польщі, коли за дорученням папи брав участь у переговорах між Краковом і Москвою над укладенням Ям-Запольського перемир’я (15. І. 1582).

Як відомо, Поссевіно прибув до Польщі після дебатів з царем Іваном IV, метою яких було припинення перемог короля Стефана Баторія у війні, яка тоді велася між Річчю Посполитою і Москвою. Поїздка папського довіреного до Московії мала теж важливу розвідувальну мети. І вона принесла наслідки. Отож, під час цього візиту заслужений єзуїт дійшов до дуже суттєвих висновків насамперед, церковного характеру, до з’ясування ілюзій Апостольської столиці щодо можливості накинення католицизму державі царя. Саме у Москві він впевнився, що цезаропапізм не швидко поступиться папізмові [46, 316-317, 328]. Дуже ймовірним здається те, що саме за порадою Поссевіна Апостольська столиця відклала на дальший час справу “соборної” унії і вирішила зосередити свою увагу на унії обмеженій, так би мовити, місцевій – на приведенні до єдності з Римом православних русинів підданих польського короля [22, 98].

Антоній Поссевіно у меморіалі, виданому пізніше також польською мовою, “Sposoby wprowadzenia religii katolickiej w Moskwie”, пересланому Григорієві XIII в 1581 р., писав: “Тому, що Москва під релігійним оглядом подекуди залежить від Русі, яка підлягає королеві Польщі (адже, і то не так давно, єпископи Москви затверджувалися митрополитом руського обряду – митрополитом Києва, міста, що розташоване в межах королівської Русі), справою незмірної вагомості для навернення Москви було б те, коли б єпископи або володарі цієї Русі перейшли на лоно Католицької Церкви” [39, 31].

Цей досвідчений дипломат відповідальністю за таке довге тривання Русі московської і Русі польської у “схизмі” докоряє прямо декотрим папам, починаючи від Євгенія IV та кінчаючи на Клименті VII (+1534). Писав він, що коли б потурбувалися вони більше про те, “щоб Русь, яка належить до Польського Королівства,

ознайомилася з католицькою релігією (що з певністю легко можна було б осягнути, бо ж польські королі наділяли привілеями грецьких єпископів під умовою, що ті прийняли постанови Флорентійського собору) – мали б найміцніше знаряддя, яке могло б послужити у поборюванні московської схизми. Але тому, що залишено оцю Русь, найближчу провінцію, осторонь і необачно зроблено спробу здійснити більш непевні завдання у Москві, Бог... досі не допустив до закінчення жодного з цих завдань” [39, 26].

Заходи і зусилля Риму з метою перевести православних на свій бік були часто рівнодійною особистої поведінки і способу мислення пап та зрозуміння (або ні) традиції християнського Сходу. Папа Григорій XIII, незважаючи на те, що чинив заходи у напрямку евентуальної унії, був прихильником навертання і приводження православних безпосередньо до латинської Церкви. За посередництвом свого нунція у Польщі, Альберта Больонетті (1581-1585), подав Катерині Ваповській, перемиській каштелянці, повну підтримку і благословив її плани навернення на справжню віру своїх підданих “схизматиків”, і “прийняття не тільки католицької догми та визнання юрисдикції папи, але й латинського обряду”³ [25, 7; 16].

Поссевіно, зв’язковий між пропагаторами унії в Польщі і Римом, чинив усе, щоб наверненням русинів однаковою мірою зацікавити і церковних єрархів, і децидентів політичного життя. Звернув він увагу короля Баторія на практичну вагомість релігійної унії в Польщі, хоч було це, звичайно, бачення справи крізь призму інтересів Ватикану. Унія мала бути помостом до об’єднання Москви з Римом. Цю думку про політичну користь з унії прийняли та здійснювали наступники Григорія XIII – Пій V і Климент VIII. Поссевіно, підготовляючи ґрунт під унію, просив як Григорія XIII, так кардинала Коменесіса (Galli Ptolomaeus), секретаря *Sanctae Sedis*, про листи до православних єпископів, що запрошували б їх до унії [46, 551].

Цей відносно явний, як досі, спосіб форсування унії був, однак, після 1582 року частково обмежений, а це внаслідок негативного ставлення православних до спроби накинути їм зреформований календар. Був це немов зворотній момент “уніонізму”. Пропагування унії перенесено у сферу скритності.

Іншою важливою справою, на думку хоча б Ю. Умінського [43, 186], яка прискорила унійну акцію в Польщі, було встановлення в

³ Повний текст документу єпископа В. Госьліцького, що восхваляє діла Ваповської, подаю анексі до статті [16].

Москві патріархату (1589). Факт цей вельми занепокоїв Римську курію. Зроджувалося бо побоювання, що православні в польсько-литовській державі, шукаючи підтримки у віросповідних справах, звертатимуться до патріархату сусідньої Церкви, з якою 130 років тому мали спільного церковного главу. До цього доходила імовірність того, що й сам московський патріарх може узурпувати собі право опіки над Православною Церквою в Речі Посполитій. У такій ситуації необхідним стало якнайшвидше провести унію з Православною Церквою, щоб попередити евентуальні кроки з боку Москви.

Здається однак, що тенденції уніфікації конфесійної мапи Речі Посполитої містили в собі скоріше проблему політичну, ніж церковну; йшлося про міцніше з’єднання руських земель з Польщею. Процес гравітації цих земель до Москви не здавався уже таким грізним, оскільки Православна Церква перед унією не була фактором дезінтеграції держави. З боку ініціаторів унії виносилися культурно-релігійні користі, які мала б досягнути сторона, що приступала до її укладення, причому „не велися старання переконати маси у доцільності з державної позиції” [30, 24].

Унійні заходи велися нечисельними втасмиченими до червня 1595 року, але в порозумінні з королем Жигмонтом III. Завершилися вони укладенням документу названого *Articuli ad unionem cum Ecclesia Romana pertinentes*, тобто *Статті (артикули) до об’єднання з Римською Церквою приналежні* [14, 61-67, 67-75]. Над документом, що датований 1 червня 1595 року і підписаний київським митрополитом Михайлом Рогозою і ще трьома руськими єпископами, працювали головно владика Іпатій Потій – єпископ володимирський і берестейський та Кирило Терлецький – єпископ луцький і острозький. Ймовірно, що зусиль доклали й інші єрархи, а особливо латинський єпископ луцький Бернард Мацейовський. Документ цей заслуговує окремої поглибленої уваги, якої теж і дочекався. Тут згадаймо дещо із його характеристики.

Записані латинню і польською мовою *Articuli...* є просто умовами майбутньої унії. Це 33 статті, що розподілені на дві групи: перша – статті, які мали бути представлені для акцептації Римському престолові, друга – т.зв. *regia*, гарантом яких мав бути король (їх 13), остання 33 стаття є презентацією приводів і мотивів, якими у своїх діях керувалися прихильники унії. У документі ніде немає посилання на панівну тоді засаду римських богословів про єдинопасенність Римської Церкви, немає теж згадок про волю руської

сторони прийняти католицизм, чи покинути православ'я. Мовиться зате, між іншим, що віра руської і латинської Церков – однакова щодо суті, водночас кожна з них зберігає за собою право на власне бачення питань походження Святого Духа та існування чистилища. Приймаючи зверхність папи, руські єпископи прямували до збереження у великому обсязі автономності, і насамперед відрубності від латинської Церкви в Речі Посполитій. Тому в унійному документі мовиться, що право на церковні достоїнства зберігається за русинами і греками із східної Церкви, що єпископів та митрополита назначатиме, на пропозицію єрархів, король, що єпископів висвячуватиме митрополит без звертання у Рим, що примас Польщі є для унійної еклезіяльної спільноти лише представником папи, а не її архипастирем, чи зверхником. У двох статтях ставляться вимоги спрямовані проти прозелітизму, що наявний у прийманні „під опіку” латинською Церквою русинів і відлучування їх від їхньої конфесії. Автори документу наголошують на гарантіях збереження повністю, – як фундаменту засади рівності Церков, – унійною Церквою обрядів, церемоній і звичаїв візантійсько-слов'янської традиції, в тому літургійного обряду, Причастя під двома видами, Хрещення поєднаного з миропомазанням. Серед статей, які торкаються рівності у правах духовенства обох Церков, є й та, що вмістила постулятивного характеру вимогу надати руським єпископам-ординаріям гідність сенаторів-вірилістів, яку за законом мали всі латинські глави єпархій. Водночас засада згаданої рівності мала охопити також такий суттєвий принцип, як пошанування державою та її органами юрисдикції унійної Церкви та її майнових прав. У липні 1595 року владики прихильні унії завершили працю над цим документом. У цьому ж місяці *Статті до об'єднання з Римською Церквою приналежні* були двома окремими частинами передані королевою та папському нунцієві в Речі Посполитій.

Коли унійні переговори набули офіційної форми, обурення в руському середовищі було повсюдним. Представлена Жигмонтові III петиція православної сторони в справі подання королем згоди на скликання церковного собору, який взяв би на розгляд та обговорив пов'язані з унією питання, зустрілася з відмовою монарха. Король лише ласкаво повідомив князя Костянтина Острозького, – якого визнавали тоді незаперечним керманичем та опорою українського православ'я, – „що судження відносно справ спасіння належать виключно компетенціям церковної єрархії, а його обов'язком є їти за ними” [14, 93].

Була це явна, можна б сказати казуїстична, цілеспрямованна гра монарха задля досягнення здавна наміченої цілі, до якої тепер і король, і латинська Церква доходили впритул. У липні 1595 року Жигмонт III отримав до рук для ознайомлення та схвалення т. зв. *regia*, тобто, як згадувалося, ту частину умов унії, гарантом яких мав бути саме король. Він, не приховуючи вдоволення, листом від 28 липня, адресованим митрополитові Рогозі, висловлював свою апробацію переданим йому унійним умовам [14, 94-95]. Як гарант оберігання положень документу був свідомий того, що вже на початку його гарантії відносно рівності прав і вольностей русинів і людей латинської конфесії (оцій рівності присвятив він 30 липня окремий привілей) будуть неповними; наприклад, не міг він заборонити шляхті перетворювати на їхніх добрах церкви на костели [14, 116]. У контексті королєвого повідомлення князеві Острозькому промовистим для його стратегії є й інший факт. Отож, 28 липня, яким датований лист до владики Рогози, монарх склав ще один документ. Був ним наказ, який він видав „*starostom naszym ukraińnym*”, де писав „*aby tego pilnie przestrzegali, żeby żadnych osób, które by do patriarchów greckich z listami (albo z poselstwuy) jakimi – bądź do episkopów religii religiej greckiej, (jako) też do kogo inszego w państwach naszych posłanych – nie przepuszczali (...), aby takowych ludzi zadzierżywali i onych listy, jeśli by jakie mieli, do nas odesławszy do nauki naszej w dobrej opatrności chowali*” [14, 96].

Пильність короля до відповідно швидкого, безперебійного ходу завершального етапу унійних заходів, послідовне стояння при цих заходах окремих владик лише посилили, як пише український історик Іван Крип'якевич, “незвичайне хвилювання та обурення серед православних. Князь Костянтин Острозький (...) виступив з відкритим листом проти владик-уніятів, у дуже урочистій формі („Божою милістю князь Острозький”), і закинув їм, що вони в овечій шкірі, „зłodійським способом”, потайно, ні з ким не порозумівшись, розпочали справу. Це було заломання одноцільного фронту” [5, 145].

Коли восени 1595 року єпископи Іпатій Потій та Кирило Терлецький прибули як мандатарії до Риму, їх чекала подекуди несподіванка. Отож, декотрі з римських теологів не тільки не виявили ентузіазму з приводу близького вже довершення унійного діла, але навіть не приховували свого невдоволення. Чим було воно викликане? Насамперед тими статтями і формулюваннями представленої русинами документа, де ставилася і наголошувалася

необхідність забезпечення унійній Церкві партнерства і рівності прав щодо латинської Церкви. Зрозуміло тоді, чому в документах, які фіксують висловлювання учасників, згадуваної тут на початку церемонії в папській резиденції на Лятерані 23 грудня 1595 року, немає слів, які ясно і зрозуміло вказували б на те, чи схвалює папа, чи теж не схвалює *Articuli ad unionem cum Ecclesia Romana pertinentes*. Не містять їх також папська булла, що починається словами „Magnus Dominus et laudabilis nimis”. Папа Климент VIII згадує в ній лиш про свій дозвіл на збереження дотеперешніх руських обрядів і церемоній, але теж за певною передумовою. Папа пише: “(...) залучаємо їх у Католицьку Церкву, і для ще більшого показання нашої любови до них, ми – апостольською милістю – дозволяємо, уділяємо та розрешаємо їм те все, без огляду на жодні апостольські конституції і зарядження та що-небудь противне, всі святі обряди і церемонії, які руські єпископи і клир, за установами грецьких Отців, уживають у богослужбах та в святій Літургії й в уділюванні святих Тайн і при інших священних дійствах, якщо вони лише не противляться католицькій вірі та не виключають одности з Римською Церквою” [2]. Історіограф та перший президент України Михайло Грушевський про поведінку Апостольської столиці висловився так: “(...) курія вповні злегковажила собі домагання владиків і спеціальні обставини Руської Церкви” [3, 598].

Беручи до уваги те, що життя Православної Церкви до 1595 року проявлялося, документувалося і засвідчувалося, між іншим, частим скликанням і працею соборів, діяльністю братств, що велася з думкою про повне відродження і на церковному, і на культурному, освітньому, науковому та взагалі національному ґрунті, то ведення унійної акції поза плечами православної пастви було великою помилкою. Іншими словами, таким чином соборність, що становила основну рису устрою Православної Церкви, була піддана сумніву задля користи папалістичної концепції.

Урочисте проголошення унії мало лишень усвідомити духовенству та вірним Київської митрополії, що відтепер вони вже не є у “схизматській” східній Церкві, що zostавалася під юрисдикцією Константинопольського патріархату, але в Церкві латинській під зверхністю папи.

Методи, за допомогою яких вводилася берестейська унія, ще зміцнили прив’язаність русинів до “старої віри”. Не лише світське та чернече духовенство, але також шляхта і міщани, отож рішуча більшість поставилася до унії як до замаху на віру батьків. Ви-

явилось, що Берестя Литовське замість уніфікувати віросповідну мапу Речі Посполитої трьох народів довела до гострого розладу та вікових, як же часто кривавих антагонізмів. Як відомо, православний собор з участю, між іншими, двох єпископів, що не перейшли на лоно Католицької Церкви, наклав анафему на прихильників унії. Акт цей означав для уніатів трагічний конфлікт совісті, свідомість, що самовільно залишили свою Церкву, зламали присягу й тим же навели на себе канонічне вилучення [8, 116-120]. Повелися пошуки доказів того, що формально завершений акт унії не є чимось новим, а навпаки – приверненням давньої єдності Православної Церкви, в цьому випадку Київської митрополії, з Римом. Прикладом може бути хоча б робота самого єпископа Іпатія Потія *Унія (...) греків з римською Церквою*.

Ті, що вистояли у вірі батьків і не погодилися з наявним станом справ, ступили на дорогу боротьби, на сеймиковому і сеймовому форумах, домагаючись привернення Православній Церкві *status quo ante*. Протест проти унії не був викликаний нечесною агітацією частини православного кліру та православних світських провідників, як це хоче бачити і представляє один з польських дослідників [31, 22]. Було це протистояння цілих мас, яке пізніше, незабаром породило козацькі повстання і селянські рухи в ім'я оборони “благочестя” проти інвазії іншої релігії на віковий, від Хрещення Русі, домен православ'я [10, 68-78].

Долю Православної Церкви символізує доля єкзарха Никифора, представника константинопольського патріарха на собор у Бересті. Незважаючи на запевнення короля, що загрози йому ніякої немає, його підступно заарештували і вивезли та запроторили у льохи колишньої твердині хрестоносців в Мальборку, де й він через десять років помер. Обставини смерті – вельми неясні [27, 122-127, 146].

Організатори унії користувалися мнимим аргументом, що вона принесе єдність. Тимчасом неперечним фактом стало те, що унія розколола, розз'єднала Православну Церкву. Отож, замість сподіваної злуки обох Церков з'явилися три структури, що перебували й перебувають у взаємній недовірі та часто у відкритій ворожнечі. Доля уніатів, які не знайшли притулку в римській Церкві, з якою, адже, єднає їх мнимо все, є найкращим цього відзеркаленням.

Контекстовому розглядові вибраних аспектів Берестейської унії, в тому її значення для єдності Церкви, чи теж впливу на еклезіяльне роз'днання повинна посприяти, як здається, екземпліфі-

кація ставлення до унії окремої постаті, вплив діяльності якої на тогочасну політичну, суспільну та, зокрема, міжконфесійну дійсність був безсумнівно суттєвим. Такою постаттю є згадуваний князь Костянтин Острозький.

Князь Костянтин Острозький належав до великого і потужного роду православних магнатів. Походження роду князів Острозьких історична наука не встановила стисло, з усіма необхідними для такого наукового розгляду деталями. Найбільш признаним серед істориків є погляд, головним чином да підставі „пом’яника” Києво-Печерського монастиря, що рід князів Острозьких є галуззю князів Туровсько-Пинських, родоначальником яких був князь Святополк Ізяславович (помер. 1113 р.), правнук св. князя Володимира Великого. Отже, за дослідом проф. М. Максимовича внук Святополка Ізяславовича, князь Юрій Ярославич, був дідом Володимира, князя Пинського, син якого Юрій Володимирович – родоначальник князів Острозьких. Його син Дмитрій Юревич був першим, що носив це родове прізвище князя Острозького⁴ [9, 164-196; 26].

Серед його предків є князь Федір Острозький, який в старечих роках прийняв чернечий постриг в Києво-Печерському Монастирі і трудився чернечим подвигом з ім’ям Феодосія. Там Федір Острозький і упокоївся схимником в Лаврі (1505 р.). Після відкриття нетлінних мощів, був канонізований як святий; пам’ять Його святкується 11/24 серпня.

Є також славний воєнний стратег князь Костянтин Іванович Острозький (народився коло 1460 р., помер р. 1530) – командуючий переможними польсько-литовськими військами у битвах під Оршею 1513 року. Костянтин Острозький, про якого мовимо, був власником понад 800 міст та менших місцевостей.

Від Дмитрія Юрієвича Острозького по прострій родословній лінії йдуть з половини XIV віку в роді князів Острозьких до князя Василя-Констянтина Острозького князі: Данило, Федір, Василь, Іван, Констянтин – батько князя Василя-Констянтина, що йому присвячена ця стаття; ім’я Василя дано було князю Острозькому, борцеві проти унії, при хрещенні, а Констянтином стали звати його на честь батька – отже, в історії він відомий під ім’ям Констянтина Констянтиновича Острозького, а батько його – Констянтина Івановича Острозького.

Ось в такому історичному роді і в атмосфері поступових ідей

⁴ В українській історіографії, як досі брак вичерпної біографії Острозького. Найновіша праця появилася польською мовою [26].

часу, ідеї релігійної толерантності і культурно-соціального значення зростав і формувався християнський світогляд Костянтина Костянтиновича Острозького. Одного з найбагатших магнатів у Речі Посполитій⁵ [26, 171]. З великим багатством, безмежними володіннями, бо багатшого роду не було на Литовській Русі. Рід Острозьких, вирізнявся і освітою, і багатством духа, аристократизмом духовним, за який дім князів Острозьких названий був після смерті князя Костянтина Костянтиновича Острозького „безцінним каменем, блискучим, як світильник між іншими перлами, як сонце між зорями, в короні на голові” Східної Православної Церкви [42]⁶.

Деякі історики (Уманець) спостерігають князя Острозького, як людину великої культури, початково стриманого у релігійних справах, раціонально мислячого магната. Цим пояснюють вони той факт, що його два сини, Олександр та Януш, були послані у католицькі школи і стали католиками. Дочка Катерина вийшла заміж за протестанта Христофора Радзивилла. Дочка Єлизавета – за католика Кишку.

Більшість істориків добачає в ньому відважного мудрого противника унії. Помітні однак і критичні голоси. К. Студинський вважає князя людиною слабкої волі, схильною перейти на католицизм [12, 39]. Куліш називає Острозького винуватцем у явищі зливання русько-литовської культури з польською. Острозький, мовляв, пасивно ставиться до Люблинської унії. Він, на його думку, безпорадний відносно козаків і, водночас, ліберальний, бо приймав у себе всіх – православних, католиків та протестантів. За Кулішем, Острозький нічого для Православ'я не зробив [6, 249].

Годиться ще згадати, що Острог, осідок князя, був серед головних осередків думки Православної Церкви. Діяла там школа, в якій навчання вели визначні викладачі, а серед них пізніший патріарх Константинополя, Кирило Лукаріс, випускник і студент багатьох вищих шкіл Західної Європи (особливо довго навчався в Англії). Це саме в Острозі видано друком всю Біблію церковнослов'янською мовою, яка, після наведення у XVII, XVIII і XIX ст. поправок, є досі літургійним текстом Святого Письма в Православній Церкві [17]. Життєвий час князя до 1595 року позначений його великою відкритістю. Син Януш, стаючи вже у 1579 році ка-

⁵ В одному надійному джерелі – документі з 1603 р. про розподіл власності Острозького між його синами Янушем і Олександром – списано 57 міст та замків, 857 сіл, 111 фільварків.

⁶ Примірник є у фондах бібліотеки Варшавського університету.

толиком, не зустрівся з батьківським супротивом князя⁷ [33, 201], а молодший, Костянтин, влітку 1783 р. зробив те ж саме⁸ [34]. Є це пора, коли Костянтин Острозький снує ідеалізовані плани єдності Церкви. До своєї школи запрошує вчителів і католицьких, і православних. Водночас таки його свідомість приналежності до Православної Церкви є такою міцною та афірмованою, що нунцій Алберто Болоньєтті у 1583 році записав: “Не можна навіть мислити про те, щоб привести на лоно римської Церкви”. Алберто Болоньєтті не відмовився однак від спроби здобути князя для унії. Плекав бо надію, що за Острозьким пішла б уся Русь.

Можна приймати вірогідним те, що Острозький знав добре ситуацію Православної Церкви не тільки у Польсько-Литовській державі. Вів кореспонденцію з патріархами зі Сходу. Стремів до покращення становища Православної Церкви у Польщі та на Сході. Можливість реального виправлення ситуації, в тому також політичної, добачав у союзі з Римом. Ведений такою опінією писав до Риму звернення прислати йому, вивчених у руській колегії в Римі, священиків [35, 401-402]. Острозький хотів єдності, яку розумів широко, як єдність старожитніх східних патріархів і Православної Церкви в Польщі й Литві та цілої Західної Церкви. Чинив навіть заходи переконати зацікавлені кола у щирості своїх інтенцій. Обіцяв пропонувати константинопольському патріархові прийняти новий календар. З цією теж метою хотів послати до Риму довірених осіб, завданням яких мало б бути з'ясування різниць, що розділяють обидві Церкви, і довести до їх об'єднання.

Вірогідно, що оці великі, щирі та, мабуть, наївні, поєднані з широкою відкритістю князеві плани стали нунцієві Антонієві Поссевіну приводом для здогаду (1584 р.), що короткий уже той час, який відділяє князя від хвилини переходу на католицизм⁹.

⁷ “Janusius maximus natu filius Constantini, ducis Ostrogoiae, palatini Kiovensis, catholocus factus est, quamquam pater acerrimus religionis Graecae orthodoxae promotor exstitit”.

⁸ „... dux Constantinus Ostroviensis ducis Constantini palatini Kioviensis filius, in Graeca supersitione natus et educatus, unacum uxore sua atque id quidem tota aula viris pariter ac feminis abiurato schismate ante dies aliquot uniti S. martis Ecclesiae catholicae Romanae reconciliatus atque insertus est” [34, 445,471]. В його конверсії на римський католицизм не малу роль відіграв нунцій Болоньєтті [34, 361 -364].

⁹ Не забуваймо, однак, того, що то власне римська сторона робить все, щоб звязатись з Острозьким. Згадаймо тут апостольського нунція І. А. Калігарі (1573 – 1581), який під час зустрічі з гольським королем Стефаном Баторієм підніс питання про віднову і втілення в життя постанов Флорентійської унії в Польсько – Литовський державі. В цій цілі переведено на руську мову акти цього собору і

Після 1583 р. настає кількарічна перерва в діяльності князя. Є це в його житті вельми загадковий період. По-різному пробують його пояснювати. Окремі історики говорять про специфіку суспільного та політичного життя після смерті короля Стефана Баторія. Можливо, сталися якісь поважні ускладнення в княжому родинному житті. Фактом є те, що навіть приїзд Константинопольського патріарха Єремії II не вирвав Костянтина Острозького з його мовчання. Князь не стремив до зустрічі з патріархом, якого з великою сердечністю приймали у Польщі.

Не забуваймо і того, що К. К. Острозький був, після короля, не тільки одним з найбільших землевласників, але також особою з найбільшими, мабуть, політичними впливами у Речі Посполитій. Свідчить цьому, м.ін., те, що після смерті Стефана Баторія (+ 1587), Ораціо Спаноккі, секретар папського нунція Альберто Бологнетті, склав меморандум зі списком можливих кандидатів на польський трон¹⁰. Серед них називає і князя К. К. Острозького. На думку Спаноккі, цей руський магнат „ вважався, по-перше, найзаможнішим і найвпливовішим паном у цілому королівстві, по-друге, його повсюду вважають людиною розумною, щирою, відкритою, щедрою та доброю найвищою мірою. Однак дві інші речі стоятимуть йому на перешкоді; Одна те, що він русин і тому, гадати можна, не дуже-то хотітимуть його поляки, рівною мірою як і литовці, що також стремітимуть до трону; друга те, що він сповідує грецьку віру та є герштом (ватажком) схизматиків, хоч, правда, кілька років тому він виявив охоту полишити схизму, але водночас остатися у грецькому віросповіданні, про що писав святішому Григорієві XIII, просячи його, прислати значну кількість священників для семінарії, яку почав засновувати у своїх маєтках, що вдало довершив, чого могли б побоюватися латинські католики, маючи на увазі те, чи не схотів би він увести до сенату грецьких архимандритів для поширення цього віросповідання по всьому королівстві, як тепер на Литві та Русі” [41, 159-160].

Поклав край оцій мовчанці щойно 1593 року. Тоді-то написав листа до Адама Іпатія Потія [21, 28-34], в якому представив свій проект єдності Церкви. Варто тут нагадати, що Костянтин Острозький у свій час підтримував старання Іпатія Потія про володимирський кафедральний престол.

вручено їх королеві Стефанові (1578) [32, 107-108].

¹⁰ Князь К. К. Острозький був вже одним із кандидатів на польський трон в 1554 р. [32, 76].

Імовірно, що в цю пору Костянтин Острозький довідався про ведені від січня 1590 року таємні наради єпископів, головували яким Кирило Терлецький та Іпатій Потій. Князь почував себе відповідальним за почини обох єпископів, адже свого часу був він їхнім протектором¹¹.

Під впливом князя заплановано скликати наприкінці червня 1593 року черговий собор. Правдоподібно тому 21 травня 1593 року князь написав листа, в якому дуже обширно охарактеризував ситуацію Православної Церкви та представив план єдності Церкви. Пише у листі, що йдеться йому про виправлення відносин у Церкві. Турбота про це – зміст його життя. Признається, що на цьому полі не досягнув великого успіху. Тому, що з лікувальних приводів збирається їхати до Італії [36, 205-207, 307-312, 402-405], міг би там вести розмови у справі згоди та об'єднання. Духовні повинні досягнути на соборі згоду та обминути внутрішню боротьбу в Церкві. Пропонує, щоб Іпатій Потій дійшов до порозуміння з митрополитом та іншими єпископами, і після отримання дозволу короля, поїхав до Москви і там вів розмови про працю над єдністю розірваної Церкви. Уже віднині, на соборі в Бересті, єпископи повинні виправити відносини у Церкві.

У листі Острозький нарікає на занепад релігійності, нестачу порядку під час Богослужінь. Пише про численні випадки відступництва від віри. "...А затим наступило знищення і уменшення хвали Божої в церкві Його, наступив голод слухання слова Божого, насупило відступлення від віри і закону". Засуджує занедбування духовенством його обов'язків.

Коли йдеться про модель єдності Церкви, то князь уважає річчю необхідною:

- збереження східної літургії;
- охорону власності Православної Церкви;
- після досягнення єдності не вільно приймати православних до латинської Церкви;
- православні духовні мають отримати ті ж самі права, що римо-католицькі, єпископи повинні займати місця у сеймиках і се-

¹¹ З огляду на те, що князь К. К. Острозький зіграв таку велику роль у боротьбі проти унії, в українській католицькій літературі зустрічаємо спроби представити кн. Острозького в негативному світлі, бо, мовляв, він „сам був спершу мотором унії”, а опісля ображений обминанням його особи в цьому ділі, гаряче виступив проти неї [11]. На нашу думку, коли б кн. К. К. Острозький був „спершу мотором унії”, єпископи-конвертити, жадібні унії, не тільки не „поминули б” його, але використали б його авторитет.

наті (здається, що Острозький приймав можливість того, що не всі єпископи можуть отримати місця в сенаті);

– необхідною річчю є отримання згоди патріархів;

– до Москви доцільно послати послів (найкраще Іпатія Потія), натомість на Волощину – Гедеона Балабана (єпископа львівського);

– годиться виправити “декотрі речі у Православній Церкві” (значення цього вислову досить неясне);

– необхідно пильно старатися про школи (Жигмонт III зволював з визнанням існування православної школи у Вільнюсі) [14, 17-20, 20-23, 23-24].

Накреслений Костянтином Острозьким проект єдності Церкви є, отож, дуже широким. Князь хоче єдності Церкви, а не унії в розумінні підпорядкування частини Православної Церкви римській Церкві. Ні словом не мовиться про безкритичне прийняття римської доктрини. Йдеться йому про єдність рівних один одному партнерів. Церковна єдність мала б свої наслідки у житті політичному (напр., місця у сенаті) та економічному (забезпечення охорони маєтків Православної Церкви). Годиться підкреслити те, що князь уважав, що справа єдності Церкви є справою виключно людей духовних. Правдоподібно за цією думкою приховувалася пересторога перед втяганням державних чинників у справи релігійного життя.

У проєкті К. Острозького не мовиться, що пробують доказувати декотрі дослідники [3, 283], про Київську митрополію, як Церкву помісну. Мовлячи про унійне церковне питання, К. Острозький не трактує його в масштабі Рим і Православна Церква в Польсько-Литовській державі, але каже, що це діло всієї Вселенської Церкви. Немає теж мови про примат папи у Вселенській Христовій Церкві. Отож розумів він унію, як акт відновлення давньої єдності Христової Церкви у першому тисячолітті. Такий, цілком православний, погляд князя Острозького на унійне питання не підходив ні Римові, ні польській державній владі, ані апостатам Київської митрополії, які поспішали провести сепаратну унію з Римом.

Дії собору в 1593 році у Бересті досі нам невідомі. Годі теж відповісти на питання, чи Потій повідомив інших єпископів про листа Острозького. Є підстави для здогаду, що в листопаді 1593 року Потій був в Острозького та розмовляв з ним. Можна однак допустити й таку думку, що Іпатій Потій свідомо обманював князя. Посереднім свідченням цього є лист до князя Христофора Радзивилла з 1593 року.

У 1593-97 роках князь розгорнув активну церковну діяльність. Включився в усі найвагоміші справи. Вводив злагоду в конфлікт львівського братства з єпископом Гедеоном Балабаном [14, 12-14]. Домігся успіху. Вів пожвавлену кореспонденцію з усіма єпископами.

Імовірно, в 1594 році Острозький зрозумів, що єпископи Кирило Терлецький та Іпатій Потій, а також митрополит Михайло Рогоза його обманюють. Не зважаючи на запевнення митрополита про тривання у вірі, Острозький явно не вірить йому. Треба зауважити, що князь досягнув значущий успіх у заходах відносно становища львівського єпископа Гедеона Балабана. Здається, що вже на початку 1595 року Острозький був впевнений, що Балабан буде противник унії.

Під 1594 роком надibuємо певну загадку. Нунцій Джерманіко Маласпина в одному з листів подає думку, нібито, князевого сина Януша, про те, що його батько Костянтин запросив до Польщі католицького патріарха Венеції. Можливо, маємо тут справу з елементом з-посеред раніших планів діяльності Острозького [14, 30-31].

Конспіративна діяльність владик Іпатія Потія та Кирила Терлецького принесла у міжчасі плоди. Вже 18 травня 1592 року Жигмонт III склав листа, в якому прирік обом єпископам оборону перед еwentуальними, спрямованими проти них діями [14, 10-11]. Немає певності, чи лист цей був оприлюднений. Правдоподібно був призначений до відома лише зацікавлених. Жевріло побоювання про реакцію Острозького.

Беручи до уваги глибоко завансовану діяльність ініціаторів унії, в цьому поїздку до Риму обох єпископів, Острозький вирішив провести низку акцій з метою підготовки оборони. Серед них назвімо три головні елементи:

- обіжний лист від 24 червня 1595 року;
- вимога скликати собор;
- пошуки союзу з протестантами.

Вимога скликати собор була ігнорована єпископами. Натомість король просто заборонив скликати собор.

Зате обіжний лист викликав величезний вплив. Його успіх може бути трактованим також, як наслідок протестантського собору в Торуні у 1595 році.

У листі Костянтин Острозький пише, що від дитинства його виховали у правдивій вірі, в якій за Божою підмогою перебуває та

має надію тривати в ній непорушно до кінця життя. “Я був навчений і переконаний Божою благодаттю, що окрім єдиної правдивої віри, засіяної в Єрусалимі, немає іншої правдивої віри. Тепер однак почерез хитрі інтриги диявола... наші фальшиві пастирі, митрополит з єпископами перемінілися у вовків. Відступили від єдиної правдивої віри, святої Східної Церкви, від кафоличних пастирів та вчителів..., поєдналися з західними, внутрішнього вовка прикрили шкурою лицемірства..., погодилися між собою мов Юда, який угодився з жидами, щоб продати Христа та відірвати боголюбних християн без їхнього відома та разом з собою утопити в погубі”.

“Однак Бог, – продовжує князь, – не дарує їхнім хитрим замислам, якщо лише постараетесь тривати у християнській любові та смиренності. Йдеться бо не про проминаюче майно і тлінне багатство, але про життя вічне, про нескертну душу, за яку нічого дорожчого немає. Багатьох уважає мене провідником православ’я, – пише князь, – хоч я сам “не вважаю себе більшим, але рівним кожному, хто триває у правдивій вірі. Тому побоюючись, щоб не виявитися винуватцем перед Богом і перед вами, та вірогідно довідавшись про цих відступників і явних зрадників Христової Церкви, повідомляю про них вас усіх, як улюблених моїх братів у Христі. І хочу разом з вами стати проти ворогів нашого спасіння, щоб з Божою допомогою і почерез ваші сповнені ревності старання, вони самі попали в сіті, що їх потайки нам підготували.

...Не може бути нічого більш осоромливого і безправного. Шестеро чи семеро людей з лихими звичаями, по-зłodійському погодилося відректися пастирів своїх, святопобожних патріархів, якими були настановлені. Насмілюються владно, самовільно, відірвати нас правовірних... і кинути разом із собою на згибу. Який нам з них пожиток. Замість бути світлістю світу, стали темрявою та згіршенням для всіх. Якщо непорушними є права татар, жидів, вірмен та інших у нашій державі, то чи не тим паче наші, правдивих християн...

Також я, що до цієї пори протягом усього мого життя працюю і майном служив непорочному праву святої Східної Церкви..., буду стояти разом з вами поки сил мені вистачить” [14, 82-87; 1, 100].

Лист князя Острозького викликав велику і голосну реакцію православного населення, понісся широким відгомном народу. Під впливом цієї реакції єпископ Гедеон Балабан 1 липня 1595 року склав у городських книгах Володимира запис про зловжиття його бланків ініціаторами унії.

Іпатій Потій навідався до князя з візитом у Любліні. Просив про перейняття князем ініціативи. Острозький вказав на необхідність скликання собору. Однак король на собор не дав згоди. Послав до князя Острозького, митрополита та старостів кордонних замків листи з заборорою впускати до Польщі духовних осіб з Греції.

Іншим, згаданим вище, почином князя Острозького була участь представників православної спільноти на протестантському синоді в Торуні у 1595 році [15, 179-194; 27, 75]. Дії Острозького на цьому синоді принесли успіх. Протестанти та православні обіцяли одні одним взаємну допомогу, між іншим у стараннях за позбавлення урядів та маєтків ініціаторів унії. Ефект був настільки серйозним, що противники розпустили вістку про те, що нібито князь пообіцяв вирядити 20 тисяч воїнів на боротьбу з католиками. Сина Януша король зобов'язав передати батькові відомість про гнів короля. Литовський канцлер Лев Сопіга виявив своє обурення торунськими рішеннями та написав князеві листа з пересторогою про консеквенції [6, 113-115; 28, 49]. У течії кампанії проти Острозького міститься також звинувачення князя у підтримці повстання Наливайка. Була це широко поведена наклепницька кампанія. Її організатори намагалися помовчати навіть той факт, що повстання Наливайка було втихомирене головно завдяки діям Острозького. Безперечним фактом є натомість те, що Костянтин Острозький ані у 1595 році, ані пізніше не підняв бунту проти королівській владі. Беріг надію, що право захистить не тільки його, але також Православну Церкву. У цьому відношенні дуже помилився.

До успіхів князя в боротьбі з унією годиться зарахувати також факт скликання в Бересті собору з участю двох єпископів зі Східних Церков, представників патріархатів у Константинополі та Олександрії, а також численних представників духовенства, шляхти і братств. Кількість православних (більше 600 чоловік) вагомо вплинула на учасників уніатського собору. Писав про це навіть відомий полеміст з православ'ям єзуїт Пйотр Скарга. Це завдяки Костянтиніві Острозькому дії уніатського собору були, з точки бачення канонічного права, неважливими.

Поразкою князя треба визнати хід процесу делегата константинопольського патріархату Никифора та його таємничу смерть у замку в Мальборку, про що вже згадувалося. Мало теж наявних користей принесла Православній Церкві акція на сеймиках перед сеймом 1597 року та сам хід цього сейму. Водночас таки не можна не помітити факту, що обрана Острозьким стратегія захисту прав

Православної Церкви правовою дорогою виявилася, попри все, придатною в пізнішому періоді, напр., під час елекції Владислава IV. Те, що успіхи на цьому полі виявлялися вельми нетривкими, а рішення королів мінялися швидше ніж приймалися, є свідченням успіхів ватиканської дипломатії та слабкості державного організму Першої Речі Посполитої. Це й саме призвело до її занепаду. Однак уже перед лицем розподілу Чотирилітній сейм, після довгих і повних драматичних хвилин праць, визнав *de iure* існування Православної Церкви у Польсько-Литовській державі та, між іншим, установив право Православної Церкви на посідання чотирьох єпархій. З цією традицією встановлено зв'язок у двадцяті роки минулого сторіччя. Здається, що прихований у цьому також успіх князя Костянтина Острозького, якого годиться зараховувати до великих і трагічних героїв нашої історії.

13 лютого 1608 року відійшов у потойбіччя відданий оборонець православної віри князь Костянтин Острозький. Мелетій Смотрицький у своєму „Треносі” так писав від імені всієї Церкви: „О єпископи, єпископи! Чи вам не досить цієї неоціненної втрати, яку я поношу за вашим недбальством, – таку величезну втрату в золоті і в сріблі, в перлах і камінні дорогім, в яких я пишалась, як найславніша королева?.. Де тепер той безцінний камінь-карбункул, блискучий як світильник, що я носила в короні своїй між перлами, як мале сонце між зорями, – де дім князів Острозьких, що світив над усі блиском світлості своєї віри своєї?...[42]

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории западной России, собранные и изданные Археографической Коммиссией. – СПб., 1851. – Т. IV.
2. Великий А. Г. З літопису християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану / А. Г. Великий. – Рим, 1971. – Т. 4.
3. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Львів, 1905. – Т. 5.
4. Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / [Переклад Марії Габлевич, під ред. Олега Турія]. – Львів, 2000.
5. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич. – Львів, 1990.
6. Кулиш П. А. История воссоединения Руси / П. А. Кулиш. – СПб., 1874. – Т. I.
7. Лист Л. Сопіги до К. Острозького від 10 вересня 1595 року з Кракова // ADS. / [вид. А. Prochaska]. – Lwów, 1892. – Т. 1. – С. 113–115.

8. Лотоцький О. Українські джерела церковного права / О. Лотоцький. – Варшава, 1931.
9. Максимович М. А. Письма о Князьях Осторжских / М. А. Максимович // Собрание сочинений. – Киев, 1876. – Т. I.
10. Мелетій М. Соловій. Мелетій Смотрицький як письменник / Мелетій М. Соловій. – Рим; Торонто, 1977 – Ч. I.
11. Нагаєвський І. Католицька Церква в минулому і сучасному Україні / І. Нагаєвський. – Філадельфія, 1950.
12. Студинський К. Памятки полемічного письменства кінця XVI і початку XVII віку / К. Студинський. – Львів, 1906.
13. Ataman J. Geneza i zawarcie unii brzeskiej / J. Ataman // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań; Warszawa, 1974. – Т. I. – Ч. 2.
14. Athanasius G. Welykyj. Documenta Unionis Berestensensis eiusque auctorum (1590-1600) / Athanasius G. Welykyj. – Romae, 1970.
15. Bendza M. Prawosławno-protestanckie tendencje unijne XVI wieku ze szczególnym uwzględnieniem terenu ziem Rzeczpospolitej / M. Bendza // Rocznik Teologiczny XXV. – 1983 – Z. 2. – S. 179–194.
16. Bendza M. Zarys dziejów prawosławnej diecezji przemyskiej do unii brzeskiej / M. Bendza // Rocznik Teologiczny XXII – Z. 2. – 1980.
17. Bendza M. W czterechsetlecie wydania Biblii Ostrogskiej 1581-1981 / M. Bendza // Rocznik Teologiczny. – Z. 2. – 1981.
18. Bieńkowski L. Organizacja Kościoła Wschodniego w Polsce / L. Bieńkowski // Kościół w Polsce. – Kraków, 1969. – Т. II.
19. Chodynicki K. Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny. / K. Chodynicki. – Warszawa, 1934.
20. Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075-1953). / [вид. Athanasius G. Welykyj]. – Romae, 1953. – Т. I
21. Dzięgielewski J. Pocij (Potij) Adam / J. Dzięgielewski // Polski słownik biograficzny. – 1983. – Т. XXVII.
22. Dzięgielewski J. Unia brzeska, jej geneza i dzieje w Wielkim Księstwie Litewskim i na Podlasiu Koronnym do roku 1648 // J. Dzięgielewski // Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku [Rocznik]. – Pisk 14(16). – № 1(67). – С. 96–103.
23. Fijałek J. Biskupstwa greckie w ziemiach ruskich / J. Fijałek // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1897. – Roczn. 11. – Zesz. 1
24. Hryniewicz W. Sobór florencki po 550 latach / W. Hryniewicz // Biuletyn Ekumeniczny. – 4 (72). – 1989.
25. Kałwa P. Działalność kościelna Katarzyny Wapowskiej w Ziemi Sanockiej / P. Kałwa. – Lwów, 1931.
26. Kempa T. Konstancy Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608): wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej / T. Kempa. – Toruń, 1997.
27. Kempa T. Wobec Kонтрреформacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych XVII w. / T. Kempa. – Toruń 2007.
28. Kempa T. Prawosławni a synod protestancki w Toruniu w 1595 r.

U początków współpracy dyzunitów z dysydentami / T. Kempa // *Zapiski historyczne*. – 1997. – T. 62. – № 1. – S. 39 – 52..

29. Korolewskij C. Les premiers temps de Phistoire du Collège Grec de Rome, 1576-1622 / C. Korolewskij // *Studion*. – 1927. – № 4; 1929. – №6.

30. Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unia brzeska 1596 roku / K. Lewicki Lwów, 1933.

31. Likowski E. Unia Brzeska (r. 1596) / E. Likowski. – Warszawa, 1907.

32. *Litterae Nuntiorum Apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes (1550-1850)*. – T. I: 1550-1593 / [Ed. P. Athanasius G. Welykyj]. – Romae, 1959. – № 60.

33. *Monumenta Poloniae Vaticana* (далі – MPV). – Cracoviae, 1915. – T. IV.

34. MPV. – Cracoviae, 1938. – T. VI – № 251, 262.

35. MPV. – Cracoviae, 1923 – 1933. – T. V. – № 229.

36. MPV. – Krakow, 1934 – 1948, T. VII. – № 142, 206, 272.

37. Ogrodziński P. Jagiellońskie imponderabilia / P. Ogrodziński // *Literatura*. – 1977. – 17 lutego.

38. *Oriente Cattolico. Cenni storici e statiche, Cita del Vaticano*. – 1974, C. 759–762.

39. Possevino A. *Mockovia* / A. Possevino. – Warszawa, 1988.

40. Kułak K. *Psychologia nawrócenia z prawosławia na katolicyzm Melecjusza Smotryckiego* / K. Kułak. – Białystok, 1984.

41. *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1609*. / [Ред. Erazm Rykaczewski]. – Berlin; Poznań, 1864. – T. 1.

42. *Ortholog Theophil. Trenos / Theophil Ortholog* (Мелетій Смотрицький). – Wilno, 1610.

43. Umiński J. *Historia Kościoła* / J. Umiński. – Opole, 1960. – T. II

44. Vries W., de. *Rom und die Patriarchatedes Ostens* / W. de Vries. – Freiburg; München, 1963.

45. Wiszniewski M. *Historia literatury polskiej*. – Kraków, 1845. – T. VII.

46. Załęski S. *Jezuici w Polsce* / S. Załęski. – Lwów, 1900. – T. I.